

УДК 94(477)(09)

Грищенко К.С.

**ТЕАТРАЛЬНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ М.Б. ГЕРСЕВАНОВА ЯК
ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ДВОРЯНСТВА
СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.**

У статті представлено театральні спостереження М.Б. Герсеванова, що дозволяє розширити уявлення про культурні потреби освіченого катеринославського дворянства середини ХІХ ст.

Ключові слова: М.Б. Герсеванов, катеринославське дворянство, подорожні записки, театр.

В статье представлены театральные наблюдения М.Б. Герсеванова, что позволяет расширить представление о культурных потребностях образованного екатеринославского дворянства середины ХІХ в.

Ключевые слова: М.Б. Герсеванов, екатеринославское дворянство, путевые записки, театр.

The article presents the theatrical observation M.B. Gersevanov, thus expanding the understanding of the cultural needs of the educated gentry LOTS-ing the middle of ХІХ century.

Key words: M.B. Gersevanov, Yekaterinoslav nobility, travel notes, theater.

У дослідженні історії катеринославського дворянства останнім часом відбулися суттєві зміни. Вивчення переважно дніпропетровськими істориками процесу формування регіональної дворянської спільноти, її участі в громадському, культурному житті краю, в роботі різних місцевих установ, товариств тощо, а також персонологічні розвідки останніх десятиліть значно розширили уявлення про цю соціальну верству і поставили під сумнів той негативний образ, який довгий час існував в історіографії та суспільній думці. Та не можна сказати, що історія катеринославського дворянства вже остаточно написана. Тепер лише створені певні умови для більш глибокого і всебічного її вивчення. Цілий ряд сюжетів, сфер життя все ще залишається поза увагою дослідників, що не дозволяє поки що представити цілісну картину побутування місцевого дворянства. Колективні та індивідуальні уявлення дворянства, його культурні та побутові запити, емоційне життя все ще мало досліджуються як істориками-науковцями, так і краєзнавцями. Певною мірою це пояснюється і браком необхідних для цього джерел, і недостатньою увагою до окремих персоналій, які стали жертвами ідеологічних упереджень і були практично викреслені з історіографічного обігу.

До таких осіб довгий час відносився Микола Борисович Герсеванов – катеринославський дворянин, учасник Кримської кампанії, діяч катеринославського губернського земства, публіцист, який іще за життя

оприлюднив цілий ряд своїх різноманітних спостережень над сучасністю. Однак в останні роки до некрологу М.Н. Мурзакевича [7, с. 359-362] та статті М. Чулкова в «Российском биографическом словаре» [8, с. 86-87] додалися розвідки В.І. Лазебник, Т.Ф. Литвинової, І.О. Кочергіна, завдяки яким постать Миколи Борисовича стала більш відомою широкому науковому загалу. Попри це, не можна сказати, що історики вичерпали весь джерельний потенціал щодо даної персоналії. Навіть опубліковані зразки інтелектуальної активності М.Б. Герсеванова ще повністю не поставлені на облік і не проаналізовані фахівцями. У даній розвідці зосереджена увага на ряді його подорожніх нотаток. Поліфонічний за змістом, цей комплекс може використовуватися для дослідження різних аспектів історії катеринославського дворянства, в тому числі й для вивчення історії повсякденності, дозвілля, культурних запитів, історії емоцій тощо.

На межі XVIII – XIX ст. подорожі дворянства не лише по Росії, а й за кордон стають поширеними культурними практиками. М.Б. Герсеванов повною мірою скористався цими можливостями. Як людина освічена і активна, він не просто мандрував і записував свої враження, а й майже миттєво намагався зробити їх надбанням широкої публіки. Це було не просто марносластво, бажання похвалитися, а прагнення поділитися досвідом, корисним для тих, хто тільки-но збирався в дорогу. Москва, Петербург, Кельн, Рим, Неаполь завдяки текстам М.Б. Герсеванова ставали значно ближчими і російському читачу, який з різних причин не міг собі дозволити довгу і далеку подорож.

Відвертий характер нотаток дозволяє побачити не лише сучасну йому картину, але й очима автора зазирнути в минуле описуваних країн і міст. До того ж М.Б. Герсеванов не просто переповідав. Він критично оцінював побачене, порівнюючи з уже йому відомим з різних джерел або власних спостережень, відверто висловлюючи розчарування, спростовуючи міфи і стереотипи щодо сьогодення та історії. Метою нашого мандрівника був не опис вдачі, а скоріше бажання доторкнутися до історичних, культурних, цивілізаційних надбань Західної Європи. Тому не дивно, що коли побачене розчаровувало автора, він звертав увагу на людей, місцевих мешканців різних верств. Так, наприклад, було у Римі, історія та архітектура якого мало вразили Герсеванова. Але в Помпеях і Кельні захоплений Микола Борисович вдався до глибоких роздумів стосовно перебігу історії, важливості віри, місця людини в світі тощо. Коло питань, що порушив Герсеванов у своїх нотатках, надзвичайно широке. Зрозуміло, ці джерела, насичені безліччю різноманітних подробиць, потребують у подальшому ґрунтовного аналізу. Тут же, не претендуючи на вичерпність, зверну увагу лише на театральні пристрасті катеринославського дворянина, які займають вагоме місце в подорожніх записках.

Інтерес до театру був прикутий завжди не лише з боку глядачів, а й критиків і теоретиків. Історик театру барон М.В. фон Дрізен так пояснював пильну увагу суспільства до цього явища: «Потребность воспроизводит окружающую деятельность или видеть себя в изображении других, встречается на всех ступенях человеческой организации. Ее испытывают дикари и дети, коль скоро способность наблюдать усовершенствовалась настолько, что дает

матеріал для осмысленных поступков» [6, с. 6-7]. На його думку, дійсний любитель мистецтва частіше за все «принадлежит к интеллигентному (не редко обеспеченному) классу общества», а суспільство «вправе желать, чтобы эта интеллигентность проявилась в пренебрежении к протоптанным дорожкам, а главное, в разумном понимании своей культурной миссии» [6, с. 7]. Цікаво, що певне месіанство відчувається і в писаннях Герсеванова.

У декількох замітках Микола Борисович звертався до цього сюжету і підтверджував важливість театру для повноцінного життя освіченого суспільства. В одній з перших своїх статей – «Петербург и Москва» – у 1839 р. Герсеванов звертав увагу на театри двох столиць імперії, бачив у них втілення цивілізованості, смаку, ознак суспільної та національної приналежності: «Взглянем на театры северной столицы, их три: Александринский, назначенный преимущественно для Русского театра, Михайловский, для французского, и Большой для оперы и балета. Есть кроме того немецкая труппа, она играет на Михайловском театре» [2, с. 8]. Руський театр збирав провінціальну публіку, найдобрішу, яка полюбляє поплескати за власні кошти: «Ни одна публика, может быть во всей Европе, не наслаждается театром с таким фанатизмом» [2, с. 9]. Саме Александринський театр, за спостереженнями тогочасних петербурзьких театралів, відкривав провінційним акторам шлях до столиці: «Нынче каждый хам летом Гамлетом хочет непременно дебютировать» [5, с. 54].

У Михайлівському театрі збиралася інша публіка, дехто ходив туди як на службу, багато місць було аборновано. Місцевих глядачів важко було вразити, вони бачила все найкраще в світі. Тут мало аплодували, але тим дорожчим було визнання. Серед відвідувачів можна було зустріти красуню, яка на вечір забула про народну нелюбов до французів, молодого чиновника, офіцера, сім'ю багатого негоціанта, літератора, француза-вчителя: «В Михайловском театре самая умная, беспристрастная и образованная публика; кроме нее ни одна публика во всей России не в состоянии оценить игры очаровательной Allan» [2, с. 9]. В Большому на прем'єрах могла бути присутня найкраща французька публіка, а в інший час тут «господствует смешение всех наций, званий» [2, с. 9].

У Москві Герсеванов відвідав Большой і Малий театри. Тут танці, на його думку, були популярніші за театральне дійство. Втім, деякі п'єси, особливо народні драми, що зображують середні класи, грали краще, ніж на Півночі [2, с. 10]. Французький театр, на відміну від Петербурга, часто був порожнім. Через 18 років, у 1857 р., Герсеванов писав вже про успіхи французької театральної трупи в Херсоні, яка протягом шести тижнів була там на гастролях і мала аншлаґ [1, с. 456].

Закордонна подорож у 1845 р, зокрема, безпосереднє знайомство з Італією, надихнуло Миколу Борисовича на написання «Путевых впечатлений» і роздумів щодо природи театру. Величність залишків амфітеатру в Помпеї, Колізей у Римі, багаточисленні терми, на думку Герсеванова, були протиположними Форуму: «Но народ, эти праздные, отставные солдаты, как их занять? Чем цезари вознаградят их за право толкаться целый день на форуме, шуметь и

подавать свой голос? Для забавы народа, считающего себя превыше царей, надобны ему зрелища; чтобы занять его праздность и заставить забыть форум, надо новое сборное место, где бы он мог проводить целый день ничего не делая» [4, с. 105].

Як видно з «Впечатлений», Герсеванов був у театрах Риму та Неаполя. Про римський дізнаємося не багато, лише те, що з нього було небезпечно повертатися ввечері через неосвітленість вулиць і велику кількість злодіїв. Знайомий Герсеванова, німецький актор, який мешкав у кращому районі Рима, радив ходити ввечері з ліхтарем і ножом для самозахисту [4, с. 98]. У Неаполі 15 жовтня 1845 р. Микола Борисович відвідав виставу в театрі Сан-Карло [3, с. 81]. Цього дня святкували іменини королеви, про що о 5-й годині ранку гарматними пострілами сповістили все місто. Королівська фамілія також відвідала театр, де давали оперу «Два Фоскарі» і балет. Зала була заповнена нарядними дамами та військовими у парадних мундирах, що додавало блиску.

Герсеванова вразили місцеві театральні особливості, зокрема, вартувий, який стояв посеред сцени біля королівської ложі і змінювався кожні 5-10 хвилин, незважаючи на те, що коїлося на сцені за його спиною, та костюми танцівниць, які замість рожевих трико, «здесь бедненькие наряжены повыше колена в зеленое трико, и от-того немного похожи на сатиров» [3, с. 81]. Виявилось, що ідея ця належала дамі з вищого суспільства, яка дуже переймалася чеснотами танцюристок: «Убедившись, что ножка Терпсихоры, обтянутая розовым трико, возбуждает грешные мечты, ведет к соблазну, губит тело и душу, особа эта думала, как бы помочь злу, и плодом ее дум была коренная реформа в нравах, т.е. в трико: вместо розового сильфида надела зеленое» [3, с. 81].

Про такі театральні новації Микола Борисович намагався дізнатися у офіцера, який займав сусіднє крісло, втім марно: «отвечал так сухо, что я принужден был замолчать» [3, с. 81]. Цікаво, що російський письменник Д.В. Григорович вміння «бойко поговорить с незнакомым соседом как со старым приятелем», відносив до беззаперечно корисних і приємних якостей глядача [5, с. 49]. Можемо лише констатувати, що Герсеванова побачене не переконало у необхідності кардинального кольорового рішення. Більшість співаків Микола Борисович оцінив як посередніх, баритона Колетті – не вартим його слави, а першу співачку пані Тадоліні вважав чудовою.

У своїх роздумах стосовно театральних завсідників М.Ф. фон Дрізен дійшов висновку, що «любовь к искусству большею частью соединена с возможностью любить его» [6, с. 7]. Тобто, кожен має робити свою справу – грати, писати, спостерігати, цінувати, виходячи з власних талантів і вмінь. Не можна стверджувати, що Микола Борисович був записним театралом. Він мав нетривіальний смак, сміливість виказувати власний погляд, був шанувальником жіночої краси і театр загалом давав цим якостям вихід. Зауважимо, що Герсеванов не обговорював репертуар чи якість постановки. Втім, відвідини театру вважав невід'ємним приємним обов'язком освіченої людини.

Микола Борисович не був і романтиком від мистецтва. Показовим з цієї точки зору є його зауваження, що архітектурні або скульптурні шедеври Риму

багато втрачають у вартості, коли їх оточують бруд, сморід і злочинність. Можливо, людині мистецтва всі побутові негаразди не заважають, але «всякому другому здесь жить неприятно; рассматривание бессмертных произведений искусства не вознаградит его за неудобства всякого рода, встречаемые на каждом шагу, и, осмотрев все замечательное, путешественник с нетерпением считает дни и часы, чтобы скорее выехать из Рима» [4, с. 98]. Це не заклик сибарита, а позиція освіченої людини, яка не фанатично, але любить мистецтво.

Отже, знайомство з нотатками М.Б. Герсеванова значно розширює уявлення про запити і підготовленість катеринославського дворянина до сприйняття столичної та західної культури. Але, скоріше за все, для цього освіченого представника православного світу власна аргументована думка була важливішою за попередньо нав'язані образи.

Бібліографічні посилання:

1. Герсеванов Н.Б. Вести из Херсона / Н.Б. Герсеванов // Одесский вестник. – 1857. – № 93. – 20 августа. – С. 455-456.
2. Герсеванов Н.Б. Петербург и Москва / Н.Б. Герсеванов // Сын отечества. – 1839. – № 9. – С. 5-15.
3. Герсеванов Н.Б. Путевые впечатления туриста в 1845 году. Неаполь / Н.Б. Герсеванов // Отечественные записки. – 1846. – Т. XLIX. – С. 21-40.
4. Герсеванов Н.Б. Рим. Отрывок из путевых впечатлений туриста / Н.Б. Герсеванов // Отечественные записки. – 1846. – Т. XLV. – С. 96-109.
5. Григорович Д. Воспоминания. / Д. Григорович. – М., 2007. – 560 с.
6. Дризен Н.В. Материалы к истории русского театра. / Н.В. Дризен. – М., 1905. – 316 с.
7. Мурзакевич Н. Николай Борисович Герсеванов [Некролог] / Н. Мурзакевич // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1872. – Т. 8. – С. 359-362.
8. Чулков Н.П. Герсеванов Николай Борисович / Н.П. Чулков // Русский биографический словарь. – М., 1916. – Т. Герберс. – Гогенлоэ. – С. 86-89.

Надійшла до редколегії 16.06.2013 р.